

Γιάννης Τζεδάκις, Βίκη Κολυβάκη

Νέα ΥΜΙΙΙ εγκατάσταση στον άξονα βορρά-νότου: επάρκεια πρώτων υλών και ροές αγαθών

ABSTRACT

One of the new peripheral centres in western Crete during the LMIII period is the town that built the wealthy LMIII Armenoi Necropolis with its 232 excavated chamber tombs and its impressive finds (decorated vases and larnakes, bronzes, jewellery, stirrup jar with Linear B inscription, sealstones and stele).

The town, which appears to have covered the hill where the modern village of Kastellos now stands, is an ideal location, as it would have been able to control the roads and paths on a north/south axis, and traffic in agricultural and bovine products as cited in the Linear B tablets.

Apart from these products, semi-precious stones have been found all along this N/S axis and these would have formed part of the commerce of the town. In addition, the presence of so many bronze weapons in the tombs leads us to the conclusion that copper was also transported along this north-south route. The town would have controlled the flow of copper coming from the south of the island as imports from Cyprus stopped in LMIII.

The finds in the tombs give the strong indication that the population of the town during its two-hundred-year history, was predominantly Minoan, with minimal evidence of Mycenaean presence.

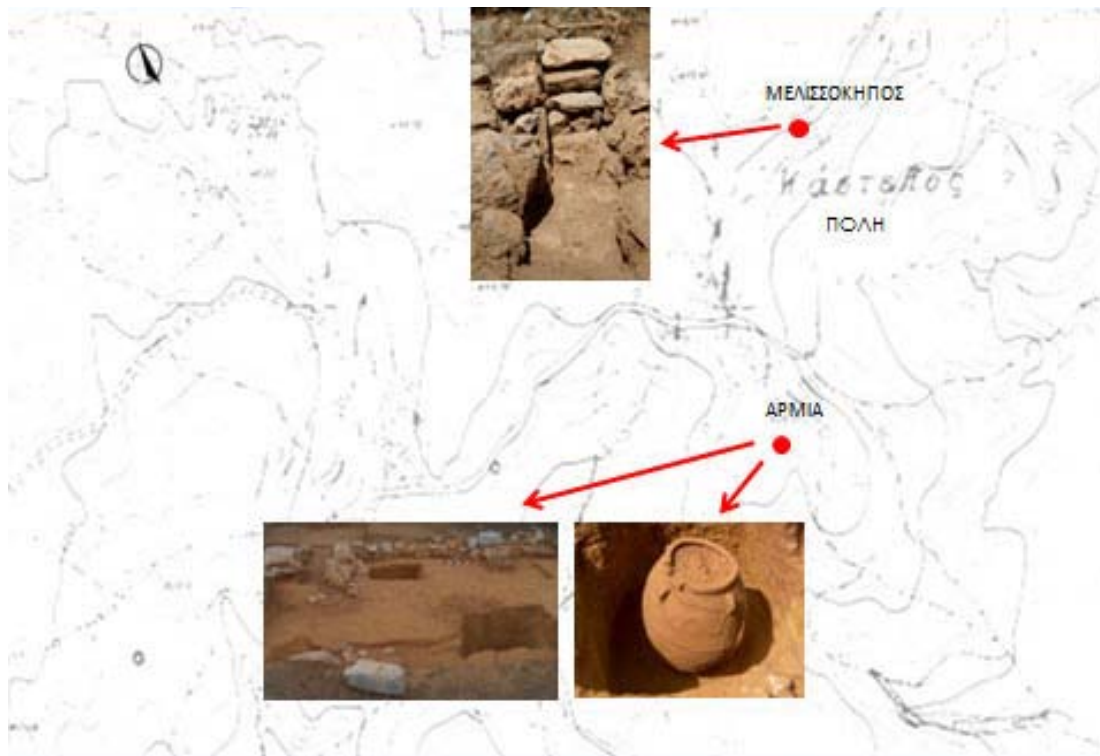
To conclude, the name of the town is da-22-to as listed in tablet G820 from Knossos.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Νεκρόπολη, Μινωική εγκατάσταση, Μινωική θέση, Αρμένιοι, Μινωική κεραμική, φυσικά περάσματα την ΥΜ περίοδο, ημιπολύτιμοι λίθοι τη Μινωική περίοδο, τοπικό εργαστήριο κεραμική Αρμένων, Λάρνακες Αρμένων, Μινωικοί σφραγιδόλιθοι, ενεπίγραφος ψευδόστομος Αμφορέας, Γραμμική Β στο Ρέθυμνο, Ρέθυμνο: άξονας Βορρά-Νότου

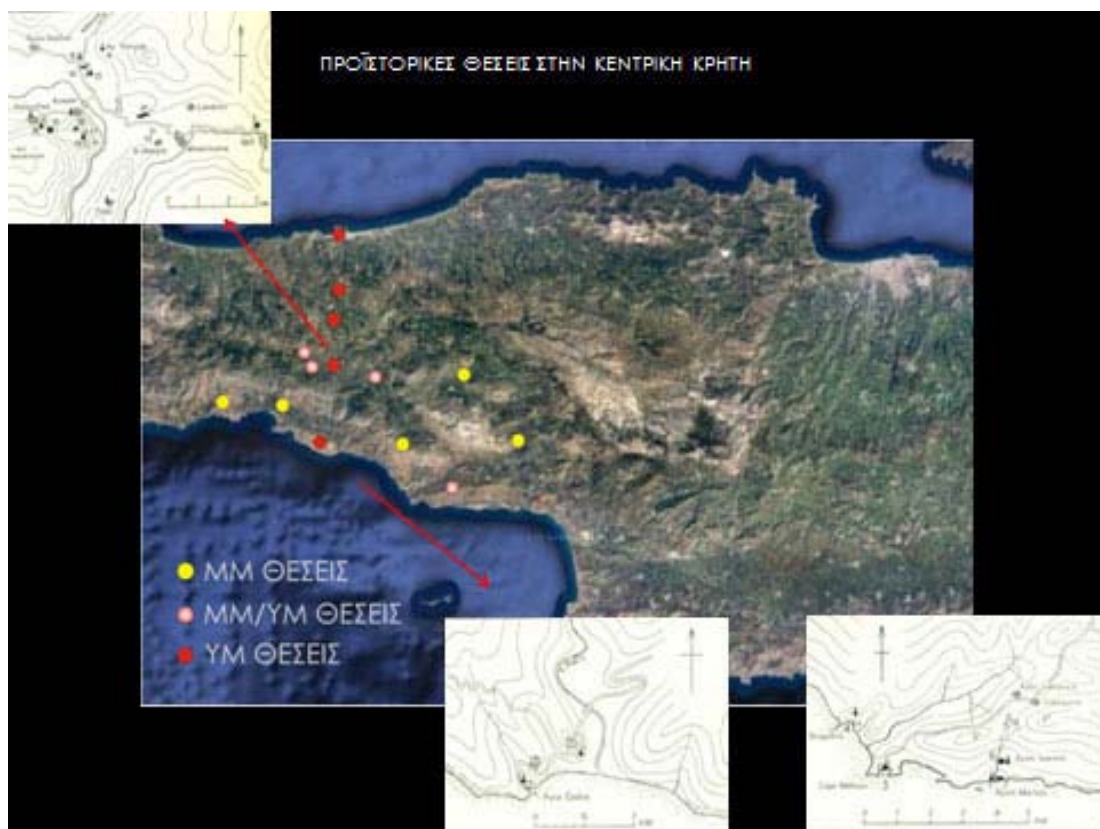
Η αρχή της ΥΜΙΙΙΑ αποτελεί το τελικό ορόσημο στον αυστηρό ανακτορικό έλεγχο της περιφέρειας και δίνει τη δυνατότητα σε υπάρχοντα κέντρα να αναπτυχθούν ανεξαρτήτως, ενώ άλλα ιδρύονται και παίζουν σημαντικό ρόλο στη νέα τάξη πραγμάτων. Στην τελευταία αυτή κατηγορία τοποθετούμε την πόλη στην οποία ανήκει η Νεκρόπολη των Αρμένων.

Η πόλη που μικρά της μόνο τμήματα ανασκάφησαν στον σύγχρονο οικισμό του Καστέλου (Εικ. 1), τόσο στο συνεκτικό οικιστικό σύνολο όσο και στην καλλιεργήσιμη έκταση στα νότια, έδωσαν δείγματα αστικής και αγροτικής αρχιτεκτονικής της ΥΜΙΙΙΑ-Β, σύγχρονα με τη Νεκρόπολη. Πρόκειται για κατοικίες σε 1-2 ορόφους με πληθώρα κεραμικής και αποθήκη χρωστικών ουσιών για την κεραμική και τις λάρνακες.

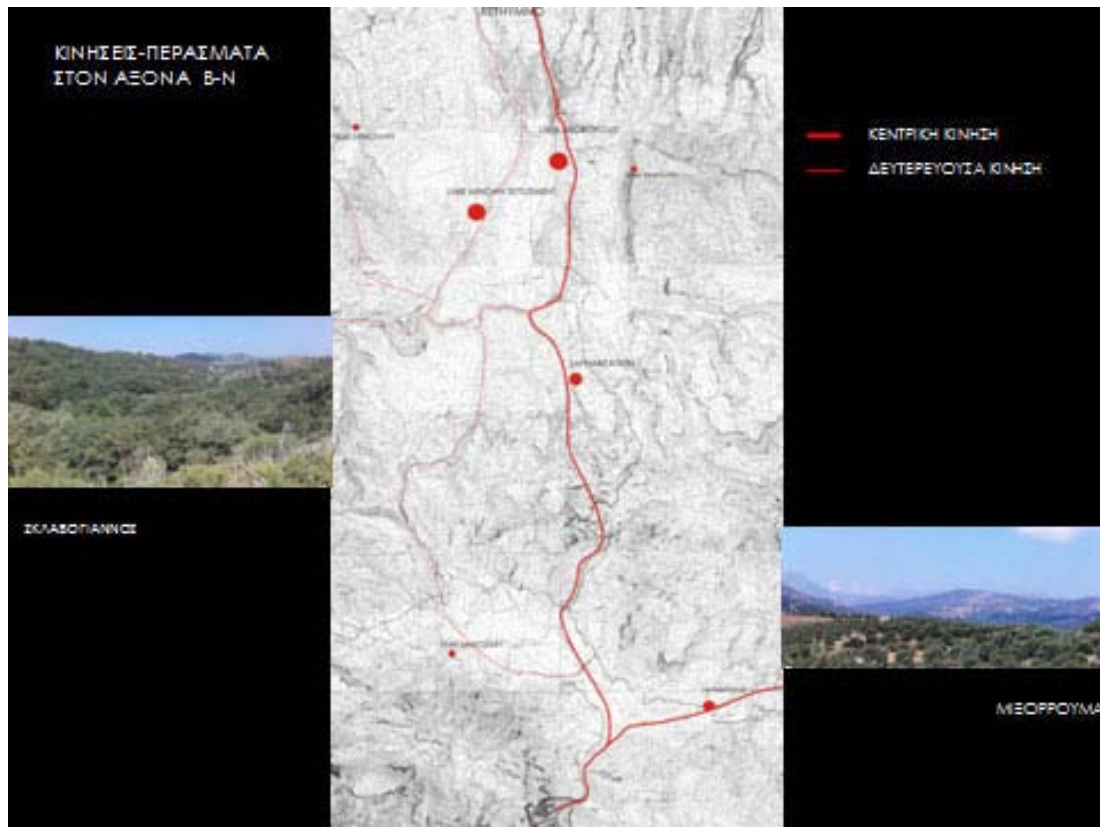
2 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΙΒ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Εικ. 1. Η μινωική πόλη στον Κάστελο.

Εικ. 2. Προϊστορικές θέσεις στην κεντρική Κρήτη.

Εικ. 3. Μετακινήσεις αγαθών και περάσματα στη βόρεια Κρήτη.

Η επιλογή της θέσης είναι ιδανική, αφού έχει τον έλεγχο των περασμάτων στον εμπορικό και διαμετακομιστικό άξονα Β-Ν, πλήρη επάρκεια νερού από φυσικές πηγές και λογική απόσταση από τη Νεκρόπολη. Εμπόριο με δημητριακά, μαλλί, λινά, κτηνοτροφικά και άλλα προϊόντα σημειώνονται σε σειρά πινακίδων Γραμμικής Β.

Η συστηματική ανασκαφή ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60 ανέδειξε μια Νεκρόπολη που μετρά 232 ανεσκαμμένους μέχρι σήμερα θαλαμοειδείς τάφους: εντυπωσιακή αρχιτεκτονική, κεραμική, λάρνακες, χάλκινα όπλα και κοσμήματα και ευρήματα από ημιπολύτιμους λίθους που υποδηλώνουν πρώτες ύλες σε αφθονία στην περιοχή. Η επιλογή της θέσης (Gize 2018, "The Geological Setting of the Late Minoan (LM III) Cemetery, Armenoi, Crete", *The Late Minoan III Necropolis of Armenoi, Volume I: Introduction and Background*) εξαρτάται από γεωφυσικούς και γεωλογικούς παράγοντες, οι οποίοι διαφοροποιούνται και μέσα στον χώρο. Η αρχιτεκτονική των τάφων είναι μινωική, αλλά στους μεγάλους τάφους (τάφοι 24,159) υπάρχουν τεχνοτροπικά στοιχεία μυκηναϊκής προέλευσης (διασώζονται λίθινες βάσεις για ξύλινους ημικίονες στην είσοδο ή στο εσωτερικό του θαλάμου).

Η εύφορη κοιλάδα του Αγίου Βασιλείου μάς δίνει πολλά στοιχεία κατοίκησης και «ελέγχου» των περασμάτων ήδη από την ΠΜ περίοδο (Εικ. 2). Η παρουσία ιερών κορυφής στους Ατσιπάδες, Βρύσινα και Κάτω Βαλσαμόνερο υποδηλώνει οδικό δίκτυο και «έλεγχο» από συγκεκριμένη κατοίκηση.

Εικ. 4. Θέσεις ορυκτών στην κεντρική Κρήτη.

Στην ΥΜΙ περίοδο οι θέσεις στο Μιξορρούμα και στο Σκλαβογιαννό βρίσκονται στον άξονα τόσο του δρόμου όσο και των φυσικών μονοπατιών σε φαράγγια και ρεματιές. Οι θέσεις την ΥΜΙΙΙ περίοδο διαφέρουν, οι δρόμοι όμως και τα μονοπάτια παραμένουν τα ίδια.

Οι μινωικοί δρόμοι πλάτους 1,5-2 μ. διασφαλίζουν μεταφορά υλικών με τα ζώα, εξαρτώμενοι από γεωφυσικούς παράγοντες. Υπάρχουν όμως και τα φυσικά περάσματα μέσα από φαράγγια και ρεματιές. Οι πεζούλες και τα ισόπεδα σε αυτούς τους χώρους επαρκούν για την επικοινωνία των οικισμών (Ζάκρος, φαράγγι των νεκρών) αλλά και προστατεύουν από τους «ανεπιθύμητους».

Ο άξονας που συνδέει τον βορρά-νότο μέσω της ΥΜΙΙΙ εγκατάστασης των Αρμένων τη μινωική περίοδο χαρακτηρίζεται από πληθώρα κοιτασμάτων πρώτων υλών. Τα φυσικά περάσματα διευκολύνουν τη δίοδο αυτή (Εικ. 3), από το φαράγγι του Γάλλου και δυτικά της ΥΜΙΙΙ εγκατάστασης, όπου παρατηρούνται κοιτάσματα μεικτών θειούχων, χλωρίτη, σιδήρου και μολύβδου στο Άνω Βαλσαμόνερο (εκεί εικάζεται ότι υπήρχε και ορυχείο χαλκού). Στον περίγυρο του οικισμού Κάστελος βρέθηκαν σκωρίες σιδήρου). Μέσω της Ποταμίδας νότια και στη σύνδεση του Castelo στο Μονοπάρι με τους Κούμους και τον οικισμό Φωτεινός, του οποίου ανατολικά έχει βρεθεί η ΥΜΙ εγκατάσταση του Σκλαβογιαννού. Η διαδρομή νότια και στην ευρύτερη περιοχή αποκαλύπτει πηγές πηλού στη θέση Πύργος, οφιολίτες (στεατίτης, σερπεντίτης, ίχνη χαλκού) πλησίον του Σπηλίου που συναντώνται και στην ΥΜΙ εγκατάσταση του Μιξορρούματος, Ίαση στην Κρύα Βρύση, μαγγάνιο στους Μέλαμπες και χαλκό στους Καλούς Λιμένες νότια.

Υλικά που με μικρή «απώλεια» σε χρόνο και κόπο χρησιμοποιούνται αφενός ως ημιπολύτιμοι λίθοι για τα κτερίσματα των νεκρών και αφετέρου ως όπλα, εργαλεία και κοσμήματα,

Εικ. 5. Αρμένιοι, αλάβαστρο τοπικού εργαστηρίου.

τα οποία σε αφθονία εμφανίζονται στη Νεκρόπολη.

Η εισαγωγή χαλκού από την Κύπρο μειώνεται δραματικά την περίοδο αυτή και κρίνεται αναγκαία μια εναλλακτική λύση με ανεύρεση του μεταλλεύματος σε ορυχεία του νησιού (Εικ. 4). Οι Καλοί Λιμένες είναι μια πολύ πιθανή τοποθεσία για εξόρυξη και μεταφορά από τον άξονα N-B.

Η παρουσία εξαιρετικά μεγάλου αριθμού χάλκινων όπλων, αγγείων, κοσμημάτων στους τάφους της Νεκρόπολης μάς οδηγεί στη σκέψη ύπαρξης τοπικού εργαστηρίου με κύρια πρώτη ύλη το τοπικό μέταλλευμα. Οι επικείμενες αναλύσεις θα δείξουν την ορθότητα της θεωρίας μας.

Τα πράγματα είναι πιο απλά με τα προϊόντα κεραμικής του τοπικού εργαστηρίου, αφού έχουμε εντοπίσει την «πηγή» του πηλού τόσο για τα μαγειρικά σκεύη και τις λάρνακες όσο και για τα αγγεία (Gize 2018, "The Geological Setting of the Late Minoan (LM III) Cemetery, Armenoi, Crete" *The Late Minoan III Necropolis of Armenoi, Volume I: Introduction and Background*). Το εργαστήριο αυτό έχει περιορισμένη τυπολογία και το χαρακτηριστικό σχήμα είναι το αλάβαστρο προσαρμοσμένο στις τοπικές ανάγκες, με μοτίβα στην πλειονότητά τους μινωικά (Εικ. 5, 6). Τα μικύλα αγγεία για αρωματικά έλαια υποδηλώνουν αντίστοιχες πρώτες ύλες στην περιοχή.

Οι λάρνακες αποτελούν προϊόν τοπικών εργαστηρίων ή περιφερόμενων συνεργείων, καλύπτοντας ενίοτε τις ανάγκες της εκάστοτε οικογένειας. Άλλες από αυτές χρησιμοποιούνται ως κασέλες στα σίτια και σε 2η χρήση στους τάφους, ενώ κάποιες άλλες εκ των προτέρων είναι έτοιμες για τους νεκρούς.

Οι σφραγιδόλιθοι από ίασπη, αμέθυστο, χαλαζία, ασβεσίτη και οι άπειρες χάντρες προέρχονται από κοιτάσματα σε κοντινή απόσταση της εγκατάστασης. Έχουν εργαστήρια που καλύπτουν τις ανάγκες τους σε μεγάλο βαθμό. Ο lapis lazuli, η φαγεντιανή και το ελεφαντόδοντο είναι υλικά που προφανώς εισάγονταν στο νησί. Εξάλλου η πληθώρα των χρωστικών

Εικ. 6. Αρμένιοι, εισηγμένο αλάβαστρο.

Εικ. 7. Αρμένιοι, AM.1707, τάφος 11, σκηνή «ιερού άλσους».

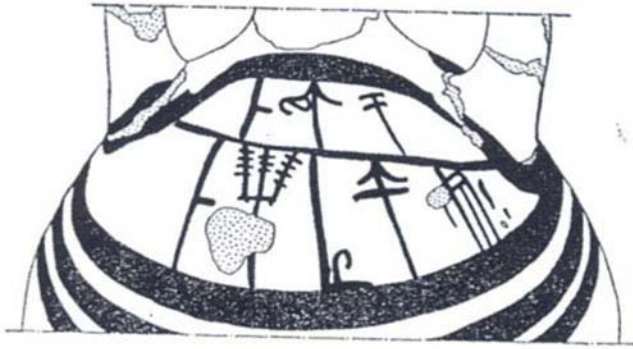
ουσιών που βρέθηκε στη μινωική πόλη αντικατοπτρίζει τα ορυκτά τα οποία συνδέονται με τον άξονα πρώτων υλών.

Στην πινακίδα G 820 της Κνωσού αναφέρεται σειρά πόλεων που στέλνουν προϊόντα στο ανακτορικό κέντρο. Δύο από αυτές, η da-22-to και η ku-ta-to τοποθετούνται από τους μελετητές στα βόρεια του νομού Ρεθύμνης (Godart 2018, "Armenoi, Western Crete and the Linear B Tablets from Knossos", *The Late Minoan III Necropolis of Armenoi, Volume I: Introduction and Background*). Ανάμεσα στις δύο αυτές πόλεις, σύμφωνα πάντα με την πινακίδα, υπάρχουν δύο ιερά αφιερωμένα στην πότνια θηρών και σε μια άγνωστη θεότητα, την keuroda. Τα ιερά αυτά κατέχουν και ιδιοκτησίες, είναι τεμένη σε «ιερό άλσος», όπως συνάγεται και από την πινακίδα της Πύλου (PV EZ 3 IZ), που πιθανότατα αναπαράγεται στην παράσταση της λάρνακας του τάφου 11 (Εικ. 7).

Η εύρεση του ψευδόστομου αμφορέα με γραμμική Β΄ στον τάφο 146 (Εικ. 8) που είχε μόνο έναν νεκρό, μας οδηγεί στη σκέψη ότι έχουμε έναν επώνυμο κάτοικο της πόλης, πιθανόν έμπορο κρασιού, αφού δύο ακόμα παρόμοια αγγεία με την ίδια επιγραφή από το χέρι του ίδιου τεχνίτη βρέθηκαν στην Κνωσό και τη Μιδέα. Η παρουσία τμήματος μεγάλου ενεπίγραφου,

Εικ. 8. Αρμένιοι, AM.3363, τάφος 146, ενεπίγραφος ψευδόστομος αμφορέας.

Εικ. 9. Ελευσίνα, ενεπίγραφος ψευδόστομος αμφορέας.

ψευδόστομου αμφορέα με γραμμική Β' από την Ελευσίνα (Εικ. 9) με την πόλη da-22-to και το συλλαβόγραμμα wa, μας οδηγούν στη σκέψη ότι η πόλη αυτή είναι η ανασκαπτόμενη στον Κάστελο.

Ποιοι όμως ήταν οι κάτοικοι της πόλης και ποια η προέλευσή τους; Μινωίτες ή Μυκηναίοι; Η μετακίνηση ενός μεγάλου αριθμού κατοίκων και η εγκατάστασή τους στην περιοχή των Αρμένων για έξι περίπου γενιές μάς έδωσε κινητά ευρήματα υψηλής τέχνης και εντυπωσιακής αρχιτεκτονικής. Στην αρχή της ΥΜΙΙΙΑ παρατηρούνται πληθυσμιακές μετακινήσεις σε διάφορα μέρη του νησιού, οι οποίες δύνανται να έχουν σχέση με τη μυκηναϊκή παρουσία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ορισμένα στοιχεία της κεραμικής έχουν μυκηναϊκή καταβολή, όπως και η χρήση φαγεντιανής, lapis lazuli, ελεφαντόδοντου, καθώς και το οδοντόφρακτο κράνος. Τέλος στη λάρνακα με το κυνήγι στο «ιερό άλσος», το αντρικό ένδυμα είναι μυκηναϊκό. Αντιθέτως σε εκείνο της πολύχρωμης με το ίδιο θέμα λάρνακας είναι μινωικό (Εικ. 10). Το ίδιο ισχύει και στη θεματική των αγγείων και στα περισσότερα χάλκινα όπλα.

Εικ. 10. Αρμένιοι, πολύχρωμη λάρνακα.

Πιστεύουμε ότι το υπάρχον μινωικό στοιχείο επηρεάστηκε από την παρουσία Μυκηναίων, αλλά στην πορεία υπερίσχυσε το μινωικό υπόβαθρο. Η θέση αυτή βασίζεται στη γενικότερη θεώρηση των πραγμάτων και όχι απαραίτητως στα ευρήματα που δεν είναι μέχρι σήμερα τουλάχιστον επαρκή.

Το πρόγραμμα DNA (Mitochondrial-relationships and Nuclear-Health and Decease) του πανεπιστημίου της Οξφόρδης, το οποίο θα αρχίσει το 2017, ελπίζουμε ότι θα δώσει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα για τη συμπλήρωση των κενών του puzzle.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Gize (2018), "The Geological Setting of the Late Minoan (LM III) Cemetery, Armenoi, Crete", Y. Tzedakis, H. Martlew, and R. Arnott with the assistance of Andr. Sparkes (eds.), *The Late Minoan III Necropolis of Armenoi, Volume I: Introduction and Background*, Instap Academic Press.
- L. Godart and Y. Tzedakis (1992), *Témoignages Archéologiques et Épigraphiques en Crète Occidentale du Néolithique au Minoen Récent IIB*, Incunabula Graeca XCIII, Roma, Gruppo Editoriale Internazionale, 185-186.
- L. Godart (2018), "Armenoi, Western Crete and the Linear B Tablets from Knossos", Y. Tzedakis, H. Martlew, and R. Arnott with the assistance of Andr. Sparkes (eds.), *The Late Minoan III Necropolis of Armenoi, Volume I: Introduction and Background*, Instap Academic Press.